

Sławomir Godek

Prawo i sądy na Litwie w 1812 roku w świetle "Dziennika czynności Komisji Tymczasowego Rządu Litwy"

Zeszyty Prawnicze 14/2, 25-46

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SŁAWOMIR GODEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

PRAWO I SĄDY NA LITWIE W 1812 ROKU
W ŚWIETLE „DZIENNIKA CZYNNOŚCI
TYMCZASOWEGO RZĄDU LITEWSKIEGO”

Adam Mickiewicz w jedenastej księdze „Pana Tadeusza” zatytułowanej „Rok 1812”, odwołując się do własnych doświadczeń, mówił:

„O wiosno! kto cię widział wtenczas w naszym kraju,
Pamiętna wiosno wojny, wiosno urodzaju!
O wiosno, kto cię widział, jak byłaś kwitnąca
Zbożami i trawami, a ludźmi błyszcząca,
Obfita we zdarzenia, nadzieją brzemienna!
Ja ciebie dotąd widzę, piękna maro senna!
Urodzony w niewoli, okuty w powiciu,
Ja tylko jedną taką wiosnę miałem w życiu”¹.

Rzeczywiście, wiosna 1812 roku była na Litwie czasem wyjątkowym. Dla mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego czekających w napięciu i nadziei, ale nie beczynnienie, choć na próżno francuskich orłów w 1807 roku – po tyłzyckim rozczarowaniu zaja-

¹ A. MICKIEWICZ, *Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem*, Kraków 1949, s. 305.

śniała nowa nadzieja. Oto bóg wojny podjął drugą kampanię polską i w czerwcu 1812 roku przekroczył Niemen na czele potężnej sześciusettyśięczonej armii².

Tak, jak pięć lat wcześniej po pogromie Prus i wkroczeniu na ziemie polskie Napoleon powołał dekretem Komisję Rządzącą – organ sprawujący funkcje najwyższej władzy ustawodawczej i administracyjno-rządowej, który przystąpił do organizowania administracji kraju, jego wojskowości i sądownictwa³, tak podobnie osobnym rozkazem z 1 lipca 1812 roku cesarz utworzył Komisję Rządu Tymczasowego Litwy⁴. Składała się ona z siedmiu komitetów (Żywności i Magazynów, Finansów, czyli Skarbowego, Policji, Wojskowego, czyli Siły Zbrojnej, Sprawiedliwości, Religii i Oświecenia, Spraw Wewnętrznych), które miały spełniać funkcje ministerstw. Poszczególne członkowie Komisji Rządu stali na czele komitetów, w skład których wejść miało jeszcze od 5 do 10 osób. Komisji powierzono administrację kraju, zarząd finansami i zasobami żywności. Rozkaz Napoleona obliłował ją do formowania wojska krajowego, gwardii narodowej oraz żandarmerii. W poszczególnych guberniach, nazywanych dopiero w praktyce Komisji Rządu departamentami, a mianowicie wileńskim, grodzieńskim, mińskim i białostockim, ustanowiono trzyosobowe komisje admini-

² Ilość wielojęzycznych źródeł i opracowań na temat kampanii Napoleona przeciw Rosji 1812 roku jest ogromna. Do klasycznych w literaturze polskiej należy z pewnością dzieło M. KUKIELA, *Wojna 1812 roku*, I-II, Poznań 1999 (reprint wydania Kraków 1937).

³ H. KONIC, *Komisja Rządząca 1807 r.*, Warszawa 1904 (odbitka z *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej*, XXXVII); *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*, wyd. M. ROSTWOROWSKI, I, *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*, Kraków 1918, s. III-XV; M. KALLAS, *Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego 1807 r.*, [w:] *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, I, red. M. KALLAS, Warszawa 1990, s. 107 i n.; J.A. GOCLON, *Polska na królu pruskim zdobyta*. *Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 2002, s. 33 i n.

⁴ *Akty, dokumenty i materiały dla polityczeskiej i bytowej istorii 1812 goda, sobrannyje, po poruczeniju Jego Imperatorskago Wysoczeztwa Wielikago Knjazja Michajła Aleksandrowicza*, I, red. K. WOJENSKIJ, S.-Peterburg 1909, s. 132 i n. Ostatnio najobszerniej o tym D. NAWROT, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice 2008, s. 209, 273 i n., 282 i n.

stracyjne pod przewodnictwem intendenta. Administrację w powiatach powierzono podprefektom. Odrębną organizację przewidziano dla Wilna. Tamtejszą municypalność miał tworzyć mer wraz z czterema adiunktami oraz rada miejska w składzie dwunastu osób. Osobne rozkazy Napoleona z pierwszych dni lipca zawierały nominacje członków Komisji Rządu (w jej skład weszli: Stanisław Sołtan, Karol Prozor, Józef Sierakowski, Aleksander Sapieha – po jego śmierci Ignacy Tyzenhauz, Franciszek Jelski, Jan Śniadecki, Aleksander Potocki oraz Józef Ignacy Kossakowski jako sekretarz)⁵, komisji administracyjnych, podprefektów, władz miejskich Wilna oraz komisarza cesarskiego, którym został Édouard Bignon. Temu ostatniemu podlegało czterech francuskich audytorów sprawujących funkcje intendentów w poszczególnych departamentach i prezydujących w tamtejszych komisjach administracyjnych. Ograniczali oni w znacznym stopniu samodzielność władz litewskich, podobnie jak powołani przez Napoleona dla poszczególnych departamentów gubernatorzy wojskowi podlegli majorowi generalnemu – marszałkowi Aleksandrowi Berthier. Konfliktogenicznej sytuacji wcale nie upraszczało nominowanie przez cesarza gubernatora Litwy z najwyższą władzą wojskową, którym został Dirk van Hogendorp. Tym sposobem na ziemiach litewskich powstały trzy konkurujące ośrodki władzy. Pierwszy tworzyła Komisja Rządu Tymczasowego, a dwa pozostałe uosabiali komisarz cesarski Bignon oraz generalny gubernator Hogendorp, który po pewnym czasie otrzymał nawet nominację cesarską na prezesa Komisji Rządu⁶, co zredukowało ten organ do funkcji polegających na wykonywaniu decyzji aroganckiego Holendra. Dodatkowo nad całością z woli Napoleona nadzór sprawować miał minister spraw zagranicznych Francji Hugues Maret.

Organizacja i funkcjonowanie administracji na Litwie w roku 1812 jest dobrze znana dzięki badaniom Janusza Iwaszkiewicza⁷, Broniusa

⁵ «Kurier Litewski» nr 55 z 25 lipca 1812 r.

⁶ «Kurier Litewski» nr 78 z 26 września 1812 r.

⁷ J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w przededniu wielkiej wojny 1812 r.*, (osobna odbitka b. d i m.), [«Biblioteka Warszawska» 4/1906]; TENŻE, *Litwa w roku 1812*, Kraków, Warszawa 1912.

Dundulisa⁸, Virgilijusa Pugačiauskasa⁹, a ostatnio zwłaszcza dzięki wspomnianej już znakomitej monografii Dariusza Nawrota¹⁰.

Virgilijus Pugačiauskas wydał niedawno pierwszorzędne źródło do poznania działalności Komisji Tymczasowego Rządu Litewskiego¹¹. Jest to mianowicie dość obszerny dziennik jej czynności w okresie od 2 lipca 1812 do 30 lipca 1813 roku, a więc od momentu inauguracji jej działalności nazajutrz po utworzeniu aż po emigracyjną tułaczkę, której kres dobiegł w Dreźnie. Oryginał szczęśliwie zachował się w Państwowym Rosyjskim Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, choć nie wiadomo, w jaki sposób się tam znalazł, bowiem protokoły, o których mowa, członkowie Komisji wywieźli, opuszczając Litwę w grudniu

⁸ B. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris 1940; TENŽE, *Lietuva Napoleono agresijos metais (1807-1812)*, Vilnius 1981; TENŽE, *Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva (1813-1815 m.)*, Vilnius 1989. Por. też wiele drobniejszych prac Dundulisa w bibliografii sporządzonej przez E. MATONIEŅĘ [w:] *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Bronius Dundulio atminimui*, red. I. VALIKONYTĖ, E. MEILUS, A. MICEVICIUS, Vilnius 2001, s. 22-30.

⁹ V. PUGAČIAUSKAS, *Napoleonas ir jo administracinė sistema Lietuvoje*, [w:] *Lietuvos valstybė XII-XVIII a.*, red. Z. KIAUPA, A. MICEVICIUS, J. SARCEVIČIENĖ, Vilnius 1997, s. 449-457; TENŽE, *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius 1998; TENŽE, *Vilniaus valdymas 1812 m.* [w:] *Lietuva ir jos kaimynai...*, s. 395-407; TENŽE, *Napoleonas ir Vilnius: karinino gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius 2004; TENŽE, *Lietuvos nuostoliai 1812 m. kare*, «Karo Archyvas» 22/2007, s. 89-110; TENŽE, *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius 2012.

¹⁰ D. NAWROT, *op. cit.*, s. 259 i n., 347 i n.

¹¹ *1812 metų Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos posėdžių protokolai*, parengė V. PUGAČIAUSKAS, Vilnius 2012. Wydany tekst zdradza usilne dążenie wydawcy do dokładnego zachowania oryginalnej pisowni, co z pewnością stanowi wartość i zasługuje na uznanie. Niestety, edycja zawiera niemało błędów, przykładowo: „Im-sze także potrzebne srodki Prezydentowi Miasta wszakane były” (s. 39); „powinno” (s. 41); „znalesdz” (s. 55); „jah połowe dusz” (s. 57); „Komory cielne” (s. 62); „Komitet Oswieccenia” (s. 66); „dgy mimo” (s. 67); „aby wysłała natych miast” (s. 68); „przez wzgląd na czas zniwa” (s. 70); „Komitet Ożwieccenia” (s. 99); „zachodzi zaza-lenie” (s. 124); „z wyszczególnieniem” (s. 141). Wskażmy jeszcze, że w protokołach Komisja występowała także pod innymi nazwami, takimi jak: Tymczasowy Rząd Litewski czy Komisja Rządowa w Wielkim Księstwie Litewskim, por. tamże, s. 36, 136. O innych stosowanych formach tej nazwy por. D. NAWROT, *op. cit.*, s. 282.

1812 roku¹². Nauka korzystała już z tego cennego źródła. W jego świetle jawi się w całej okazałości znany dotąd z kart opracowań historycznych ogromny wysiłek Komisji i skala problemów, z którymi musiała się ona zmierzyć w krańcowo skrajnych warunkach zaistniałych na Litwie w 1812 roku – warunkach zdeterminowanych przez ekonomiczne wyeksploatowanie ziem litewskich, będących od kilku lat zapleczem działań wojennych, przez prowadzoną przez Rosjan od miesięcy w wyrachowany sposób rabunkową gospodarkę, a także wszystkie konsekwencje prowadzonych przez napoleońską armię operacji militarnych czy – akurat tu niezmiernie istotne – chimeryczne warunki klimatyczne. Wysiłki Komisji koncentrowały się głównie na budowie nowej administracji i skarbowości, na zapewnieniu aprowizacji Wielkiej Armii, na tworzeniu wojska litewskiego, uśmierzeniu buntów chłopskich oraz ochronie ludności przed gwałtami ze strony niekarnych oddziałów oraz band maruderów. W ramach tych zasadniczych zadań podejmowano dziesiątki różnych kwestii szczegółowych, zależnych w dużej mierze od zmieniającej się sytuacji militarnej.

Wydaje się, że publikacja protokołów posiedzeń Komisji stwarza dodatkowe możliwości. Daje mianowicie szansę – prawda, że w bardzo ograniczonym zakresie – na nieco bliższe przyjrzenie się tym aspektom jej działalności, które, jak dotąd, nie były przedmiotem specjalnego zainteresowania nauki. Do takich z pewnością zaliczyć można wysiłki Komisji zmierzające do odtworzenia zdeorganizowanego na skutek działań wojennych sądownictwa i zapewnienia sprawnego wymiaru sprawiedliwości oraz do przywrócenia pełnej mocy nadwątłego regulacjami rosyjskimi Statutu litewskiego¹³. Kwestie te będą przedmiotem bliższej analizy.

Reasumpcja sądów była jednym z istotniejszych zadań, jakie stanęły przed Komisją, a w pierwszym rządzie przed jej Komitetem Sprawiedliwości. Przewodniczył mu Franciszek Jelski – w latach

¹² Rossijskij Gosudarstwennyj Archiw Driewnich Aktow – RGADA, F. 12 – b. 262, cz. 5-6. Por. *1812 metų...*, s. 32, 334, 351.

¹³ S. GODEK, *O roku ów! O Litwie podczas „drugiej wojny polskiej”*, «Kwartalnik Prawa Publicznego» 7.4/2007 [wyd. 2009], s. 272; TENZE, *III Statut litewski w dobie porzobiorowej*, Warszawa 2012, s. 72 i n.

osiemdziesiątych XVIII wieku marszałek Trybunału Litewskiego, w dobie Sejmu Wielkiego członek komisji kodyfikacyjnej, a później członek władz powstańczych w 1794 roku¹⁴. Konsyliarzami w Komitecie zostali Michał Romer, Antoni Laudański, Ignacy Baliński, Tomasz Umiasztowski, Walenty Górecki, Jan Marcinkiewicz-Żaba oraz Stanisław Puzyna¹⁵.

Trudne zadanie przywrócenia zwyczajnego wymiaru sprawiedliwości przerwane przez wypadki wojenne podjęto z pewnym opóźnieniem, bo dopiero w drugiej połowie lipca¹⁶. Na posiedzeniu Komisji odbytym w dniu 24 lipca 1812 roku rozpatrywano projekt „prawideł względem wymiaru sprawiedliwości”, który – jak inne roztrząsane tego dnia (o administracji dóbr opuszczonych przez Rosjan i o zaciągu kantonistów) – skierowany został do odpowiedniego komitetu¹⁷. W dwa dni później przewodniczący Komitetu Sprawiedliwości raportował o stanie sądownictwa krajowego. Niektóre punkty przedstawionego raportu zostały przez Komisję po dyskusji przyjęte do wykonania, co miało nastąpić ostatecznie po ukończeniu przygotowywanego przez Komisję projektu o organizacji sądów¹⁸.

Prace nad projektem, o którym mowa, kończono widocznie pociężej, skoro już na posiedzeniu Komisji odbytym w 29 lipca

¹⁴ E. ROSTWOROWSKI, *Jelski Franciszek h. Pielesz (1738-1821)*, PSB, XI, Wrocław 1964-1965, s. 152.

¹⁵ «Kurier Litewski» nr 55 z 25 lipca 1812 r. Por. też *1812 mety...*, s. 59; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 242; D. NAWROT, *op. cit.*, s. 280, 294, 300.

¹⁶ J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 240 i n. Wobec zaistniałej już na początku kampanii anarchii, a zwłaszcza ogromnych rozmiarów, jakie przybrało maruderstwo z rozkazu Napoleona, tworzono sądy nadzwyczajne dla doraźnego karania zbrodni popełnianych nie tylko przez żołnierzy, ale i ludność cywilną kraju uczestniczącą w jakiegokolwiek formie w przestępstwach wojskowych. Były to komisje rewolucyjne. Już 3 lipca rozkazem Napoleona utworzono taką w Wilnie, następnie w Kownie i innych miastach. Powierzono im prawie niewykonalne zadanie zwalczania maruderstwa, dezercji, rabunków, rozbojów. Komisje rewolucyjne miały rozpatrywać sprawy w ciągu 24 godzin i winnych skazywać na śmierć przez rozstrzelanie.

¹⁷ *1812 mety...*, s. 56; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 240.

¹⁸ *1812 mety...*, s. 59.

został on przyjęty. Postanowiono ogłosić go drukiem oraz rozesłać do departamentów¹⁹.

Przyjęte przez Komisję „prawidła dla sądownictwa”²⁰ stanowiły przede wszystkim o otwarciu istniejących, a pochodzących „z wyboru obywatelskiego” sądów według określonych w tym samym akcie zasad. Postanowiono również o natychmiastowym otwarciu akt publicznych, a więc ziemskich, grodzkich, sądów głównych, miejskich oraz wszystkich innych dla „przyjmowania przyznań, aktykacji, zeznań” oraz „innych transaktów” dozwolonych przez prawo, jak również wydawania uczynionych dawniej. Pozwy i zakazy miały być wydawane w imieniu Komisji Tymczasowego Rządu w Wielkim Księstwie Litewskim.

Wznówić swą działalność miały więc „nieodwłocznie” sądy grodzkie, a tam, gdzie te nie funkcjonowały, sądy ziemskie powiatowe²¹, dalej, wszelkiego rodzaju sądy miejskie oraz pierwsze Departamenty Sądów Głównych. Sądy grodzkie lub – gdzie ich brak – ziemskie powiatowe, podobnie jak sądy miejskie, miały orzekać w sprawach karnych i dawnych, i nowych oraz uczynkowych, które naruszały bezpieczeństwo osób i majątków, a nastąpiły po 22 czerwca 1812 roku (n. s.). Akt przewidywał sporządzenie trzech nowych rejestrów sądowych. Dwa miały być prowadzone dla spraw kryminalnych (jeden

¹⁹ W protokole zapisano: „Projekt o sądownictwie zamieniony w ustawę postanowiła Komisja ogłosić drukiem dla przesłania departamentom”. Tamże, s. 61. W innym miejscu akt ten jest nazywany rezolucją – „a co się tyczy urządzenia sądów przesłano rezolucję pod dniem 29 lipca w tej mierze wydaną”, tamże, s. 87.

²⁰ Por. „Komisja Tymczasowego Rządu w Wielkim Księstwie Litewskim troskliwa o bezpieczeństwo obywateli, które jedynie przez dobrze administrowaną sprawiedliwość może się w kraju utrzymać, następujące stanowi dla sądownictwa prawidła” (osobny druk współczesny, BUW 144785). Akt wydany z datą 29 lipca 1812 roku został podpisany przez Stanisława Sołtana, Józefa Sierakowskiego, Aleksandra Sapiechę, Franciszka Jelskiego, Aleksandra Potockiego, Jana Śniadeckiego oraz Józefa Kossakowskiego.

²¹ Sądy grodzkie miały podjąć działalność w departamencie białostockim, grodzieńskim i wileńskim. O reasumpcji sądów ziemskich powiatowych mówił akt w kontekście departamentu mińskiego, gdzie sądy grodzkie zostały przez rząd rosyjski zniesione. Por. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 241 i n.

dla dawnych, drugi dla nowych), trzeci zaś – „potoczny” miał służyć aktualnym sprawom czynkowym („potoczne nowo wydarzone”). Aktoraty wpisywać miano z krótkim przedstawieniem treści sprawy²². Określono też porządek „wołania” aktoratów oraz kolejność sądzenia spraw. Najpierw miała być rozpatrzona dawniejsza sprawa kryminalna, potem nowy kryminal, a następnie sprawa czynkowa, co oznaczało, że „tymże porządkiem rejestra przechodzić należy”. Te sprawy karne, w ramach których „śledztwa lub inkwizycje” zostały już zakończone, miały być sądzone według dotychczasowego porządku. Te zaś, w których śledztw „nie odbyto lub odbyto niedostatecznie [...] jako też nowo nastale” miały być sądzone „z aktoratów, porządkiem wpisów, procesem publicznym litewskim za egzaminami, a gdzie potrzeba za inkwizycjami” po uprzednim obwieszczeniu z terminem do 14 dni z możliwością jego skrócenia według uznania sądu. Nowe sprawy miały być „sądzone za zakazem według prawa przez woźnego podanym i zeznanym lub z terminem najdłuższym od podania dni czternastu”. W sprawach czynkowych potocznych pozostawiono czterotygodniowy termin pozwów i obwieszczeń.

Wydane przez Komisję „Prawidła” stanowiły, że komplet sędziów w sądach grodzkich, powiatowych ziemskich oraz miejskich miał wynosić minimum 3 osoby. W razie problemu z jego zebraniem (np. na skutek nieobecności urzędnika w powiecie, wywiezienia go przez wojsko rosyjskie, przebywania na terytoriach zajętych jeszcze przez nieprzyjaciela, choroby, śmierci czy wstąpienia do wojska narodowego) można było uzupełnić komplet o osobę, która poza wybranymi do składu sądu otrzymała niegdyś na sejmiku najwięcej głosów, wszakże pod warunkiem złożenia przez nią stosownej przysięgi. W przypadku, gdyby komplet na sejmiku wybrano jednogłośnie, w miejsce brakującego sędziego Komisja Rządu miała mianować jednego z trzech

²² Na te zasady ustanowione przez omawiany akt Komisji Rządu powoływał się w swym ogłoszeniu z 4 września 1812 roku skierowanym do „litygantów, jako też i prześwietnej palestry” sąd grodzki powiatu wileńskiego. Por. «Kurier Litewski» nr 74 z 12 września 1812 r. O prawie procesowym por. A. KOROWICKI, *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826; TENZE, *Proces graniczny*, Wilno 1827; TENZE, *Porządek sądowy kryminalny*, Wilno 1831.

kandydatów zaproponowanych przez podprefekturę za pośrednictwem Komitetu Sprawiedliwości.

W Sądach Głównych uruchamiano na razie tylko pierwsze Departamenty, które, podobnie jak sądy niższe, rozpatrywać miały jedynie sprawy karne i uczynkowe. Sędziami mogły być w nich tylko te osoby, które zostały uprzednio wybrane przez obywateli. W miejsce sówietników „od rządu przeszłego naznaczanych” Komisja miała prawo nominować sędziego („powinien być dodany sędzia jeden, pierwszy od Komisji”), a mianowicie jednego z trzech kandydatów przedstawianych przez administrację departamentową za pośrednictwem Komitetu Sprawiedliwości²³. Komplet w Sądach Głównych określono na 5 osób. W razie konieczności skład mógł być uzupełniony o asesora II Departamentu. Jeżeli zaś na skutek wyżej wyliczonych przyczyn ze składu ubył któryś z sędziów, to w celu jego „dokompletowania w potrzebie” można było wezwać osoby, które podczas elekcji urzędników uzyskały największą ilość głosów. Te po złożeniu stosownej przysięgi przewidzianej konstytucją z 1726 roku mogły zająć wakujące miejsca.

Akt stanowił ponadto, że wyroki wszystkich sądów będą „pisane w protokołach oprawnych i sznurowanych w języku polskim i wedle formy praw litewskich dawniej za rządu polskiego używanej”. Dla potocznych rezolucji sądu przewidziano osobne protokoły. Zdecydowano też o usunięciu zatrudnionych w Sądach Głównych „ruskich

²³ Protokoły wzmiankują o tej czynności Komisji. „JP. Jeleński dawniej asesor w Departamencie Sądów Kryminalnych mianowany został pierwszym sędzią”. Por. *1812 metų...*, s. 65. „Na przedstawienie Komitetu Sprawiedliwości JP. Jan Petersen, dawniej sędzia nowogrodzki mianowany jest pierwszym sędzią w Sądach Głównych Kryminalnych Mińskich”, tamże, s. 70. „Mianowano JP. Leona Suchodolskiego pierwszym sędzią w Sądach Głównych Kryminalnych departamentu mińskiego”, tamże, s. 71. W protokole z 27 sierpnia spotykamy wzmiankę, że Komisja stosownie do przedłożeń Komitetu Sprawiedliwości rozpatrywała problem związany z obsadą sądów w powiecie telszewskim i potwierdziła sędziów, „którzy aktualnie są w pełnieniu obowiązków swoich, oświadczając razem, że to potwierdzenie nie odejmuje prawa osobom pierwiej na sędziów obranym starania się i osiągnięcia innych urzędów”, tamże, s. 84. W protokołach Komisji znajdujemy ślad, że nominacje na wakujące stanowiska w „administracji i sądownictwach białostockich” przedstawiono jeszcze do „najwyższego potwierdzenia”, tamże, s. 64.

sekretarzy”, których zastąpić mieli ustanowieni przez pierwsze Departamenty regenci.

Na Sądy Główne nałożono obowiązek poinformowania Komisji o ilości osądzonych spraw, w których wyroki nie zostały wykonane, oraz o liczbie spraw czekających na rozpoznanie. Sądy niższe – grodzkie, ziemskie powiatowe i miejskie – zobligowano do stworzenia dwóch rejestrów. Jeden ujmować miał więźniów pozbawionych wolności za popełnienie przestępstwa, a drugi więźniów osadzonych z „potocznego obwinienia” lub z powodu „mocnych” podejrzeń z podaniem czasu i przyczyny uwięzienia oraz stadium, w jakim sprawa się znajduje. Rejestry te sporządzone według dostarczonego wzoru miały być po otwarciu sądów bez zwłoki przesłane Komitetowi Sprawiedliwości, a następnie kierowane tam regularnie co miesiąc.

Doniosłe postanowienia dotyczyły katalogu kar za „zbrodnie, występki i różne przewinienia”, które mogły być orzekane przez wznawiające pracę sądy. Sędziowie mieli orzekać zasadniczo na podstawie praw litewskich, które wskazano im jako „pierwsze prawidło”. Oznaczało to, że fundamentalnymi źródłami miały być konstytucje sejmowe oraz Statut litewski, które zresztą w tym kontekście akt wyraźnie wymienia²⁴. Na ich podstawie sędziowie mogli orzekać różne rodzaje kar do kary śmierci włącznie, z tym jednak zastrzeżeniem, aby były one wymierzane stosownie do „wieku terażniejszego i rozszerzonego oświecenia”²⁵. Kolejna korekta polegała na wykluczeniu kar dożywotniego pozbawienia wolności. W ich miejsce sądy powinny „naznaczać prace i więzienie przeciągłej lat liczby”. Wyroki opiewające na kary cielesne lub śmierci (i to bez względu na stan skazanego) nie mogły być wykonywane bez „rozpatrzenia i utwierdzenia władzy wyższej”, co oznaczało, że wyrok sądu grodzkiego podlegał kontroli Sądów Głównych w trybie apelacji („sądy grodzkie

²⁴ J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 241 i n.; D. NAWROT, *Litwa i Napoleon...*, s. 300.

²⁵ Już w II połowie XVIII wieku przepisy karne Statutu podlegały w praktyce stosownej moderacji, co widać w świetle orzecznictwa Trybunału litewskiego. Por. A. STANKEVIČ, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII a. II pusėje: bajoriškiosios teisės raiška (daktaro disertacija)*, Vilnius 2013.

mają dawać apelację do Sądów Głównych”). Te zaś po rozsądzeniu sprawy „porządkiem i procesem publicznym wedle praw litewskich” miały obowiązek przekazać ją jeszcze do przejrzenia i ostatecznej aprobaty do Komisji Rządu za pośrednictwem Komitetu Sprawiedliwości, który przedstawiał własną opinię. Wyroki wydane „za rządu przeszłego”, które nie zostały wykonane należało „uskutecznić”, ale z wyłączeniem tych, które opiewały na „odesłanie na Syberię, knutowanie i tym podobne”. Takie kategorycznie nakazywano zmienić „na kary stosowne do praw litewskich”, a oprócz tego przekazać do Komitetu Sprawiedliwości dla „przejrzenia”.

Godna uwagi jest okoliczność, że Komisja, wskazując sędziom Statut litewski i konstytucje „za prawidło” przeszła do porządku nad kwestią istotnych zmian, jakie w prawie krajowym wprowadziły przez lata liczne regulacje rosyjskie²⁶. Fakt ten jednak nie może budzić zdziwienia. Jest absolutnie pewne, że mimo najszczerzych chęci Komisja nie byłaby w stanie w warunkach, w których przyszło jej działać, dokonać szczegółowej analizy skomplikowanych relacji między dawnym prawem litewskim i rosyjskim, a do tego jeszcze wydać w tej dziedzinie jakichś szczegółowych postanowień. Brak czasu, potrzebnych materiałów i sił fachowych – już tylko te czynniki uniemożliwiłyby dokonanie tej trudnej operacji, z którą i wcześniej nie umiały sobie do końca poradzić powoływane przez rząd rosyjski specjalnie do tego zadania zespoły ekspertów²⁷.

Wymiar sprawiedliwości w zakresie spraw cywilnych zawieszono ze względu na chwilową niemożność zapewnienia całkowitego bezpieczeństwa wewnętrznego oraz liczne konsekwencje trwających działań wojennych, a więc migracje ludności, zniszczenia domostw i zagładę dokumentów. Ta ostatnia okoliczność stanowiła w ocenie Komisji Rządu wielkie niebezpieczeństwo dla zrujnowanych wojną spokojnych obywateli, zwłaszcza ze strony tych, którzy „całe swe życie, własność i szczęście zakładają na pieniąctwie, a częstokroć wspierają ono na wystaranych dowodach”.

²⁶ S. GODEK, *III Statut litewski...*, s. 300 i n.

²⁷ Tamże, s. 237 i n.

Wydaje się, że omawianą ustawę zaczęto bardzo szybko wprowadzać w życie. Protokół posiedzenia Komisji z dnia 3 sierpnia zawiera wzmiankę, że „Ustawy porządkowe tak dla tego sądownictwa, jako i dla innych niższych, są już wprowadzone w egzekucję”²⁸. I rzeczywiście, I Departament Sądu Głównego Wileńskiego „otworzywszy sądy swe na sprawy kryminalne i uczynkowe tak dawne, jako też wnow nastale” już 5 sierpnia zawiadamiał o tym praktykujących przy nim adwokatów i wzywał ich do podjęcia „promocji spraw kryminalnych”. Krótki komunikat ogłoszony w «Kurierze Litewskim» informował, że Sąd orzekać będzie na podstawie Statutu litewskiego oraz sejmowych konstytucji. W związku z tym, że przez kolejne dni „ledwie kilku chęć posługi dla obywatelstwa oświadczyło” wezwanie ponowiono 22 sierpnia. Tym razem Sąd Główny wyznaczył palestrantom tygodniowy termin zgłaszania się do służby i jednocześnie zapowiedział, że po jego upływie podejmie stosowne środki „iżby obywatele interesa mający nie tracili i delikwent miał skrócone więzy”²⁹.

22 sierpnia otwarto Sąd Główny w Mińsku. Wcześniej – 11 sierpnia – obwieścił palestrze swe otwarcie i przystąpienie do sądenia spraw kryminalnych i uczynkowych sąd grodzki powiatu wileńskiego. Tu także zastrzeżono, że sąd orzekać będzie „podług prawideł Statutu litewskiego i konstytucji”³⁰. Datę 26 sierpnia 1812 roku nosi podobny akt wydany przez sąd grodzki powiatu grodzieńskiego³¹. O wznowieniu swej działalności „na mocy organizacji Komisji Rządu Tymczasowego” i przystąpieniu do „sądenia spraw kryminalnych i uczynkowych podług prawideł rzeczonej Komisji” zawiadamiał

²⁸ *1812 mety...*, s. 65.

²⁹ «Kurier Litewski» nr 62 z 9 sierpnia 1812 r. oraz nr 67 z 23 sierpnia 1812 r. Szlachetny przykład postawy adwokata przynosi «Kurier Litewski» nr 69 z 29 sierpnia 1812 r. Otóż komornik trocki, adwokat Ignacy Rola Gawroński, „chcąc uczynić przysługę ludzkości”, złożył oświadczenie, iż będzie „bezpłatnie bronić delikwentów, nieszczęśliwych ludzi ubogich i jakimkolwiek sposobem obcą uciśnionych przemocą, zawsze jednak za przydaniem przez sąd nastąpić mającym”.

³⁰ «Kurier Litewski» nr 65 z 19 sierpnia 1812 r.; *Akty, dokumenty...*, s. 159, 168 i n. Por. też J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 244 i n.

³¹ «Kurier Litewski» nr 75 z 16 września 1812 r.

aktem z 31 sierpnia 1812 roku obywatele miasta Wilna tamtejszy sąd wójtowski-ławniczy³².

Dysponujemy relacją naoczego świadka omawianych wydarzeń – Wincentego Wizbor-Bohdanowicza – który piastował wówczas w Telszach stanowisko dekretowego regenta grodzkiego, a równocześnie praktykował jako adwokat przy tamtejszym sądzie ziemskim i granicznym. Wynika z niej, że sądy rzeczywiście podjęły swoje czynności, a nawet, że działały w miarę sprawnie. Wizbor-Bohdanowicz wspominał, że „Za wejściem wojsk francuskich rząd czasowy kazał sądzić sądom grodzkim sprawy kryminalne i uczynkowe. Za otworzeniem się tego sądu sprawy odbywały się procesem litewskim. Takim porządkiem odbywały się sprawy rychło. Często na jednej sesji kilka oczywistych promulgowało się dekretów i więźniów było mało”³³.

Protokół z 16 października wskazuje na to, że Komisja rozpatrywała także projekty dotyczące organizacji sądów miejskich. Zapisek z tego dnia informuje o uchwaleniu przez Komisję projektu sądów cyrkulowych policyjnych miasta Wilna po uprzednim przedyskutowaniu go w Komitetach Policji i Sprawiedliwości. Komisja wniosła nawet do projektu pewne poprawki związane z trybem obsadzania stanowisk sędziów. Zdecydowała mianowicie, że ci „nie przez elekcje, ale przez nominowanie administracji z liczby dwóch podanych od prezydenta miasta zgodną z municypalnością na każdy cyrkuł kandydatów, mają być wybierani”³⁴.

W każdym zatem cyrkule (lub dwóch) ustanawiano sędziego cyrkulowego. Mer w porozumieniu z municypalnością przedstawiał dwóch kandydatów spośród obywateli znanych i osiadłych w mieście izbie administracyjnej, a ta miała mianować jednego z nich. Sądy cyrkulowe miały sędzić według Statutu litewskiego i konstytucji sejmowych z czasów Rzeczypospolitej oraz prawa

³² «Kurier Litewski» nr 70 z 2 września 1812 r.

³³ W. WIZBOR-BOHDANOWICZ, *Szczegóły niektóre życia mojego. Wspomnienia palestranta żmudzkiego z lat 1781-1833*, do druku przygotował i przypisami uzupełnił M. BRENSZTEJN, «Ateneum Wileńskie» 6/1929, s. 255.

³⁴ *1812 mety...*, s. 122.

magdeburgskiego. Do ich jurysdykcji należały sprawy o niezapłacenie za żywność lub lekarstwa, niedotrzymanie umowy przez rzemieślnika lub zamawiającego, sprawy służby z gospodarzami, sprawy dotyczące najmu domów i mieszkań na podstawie pisemnego kontraktu, niedotrzymanie umów zawartych na targach miejskich, wszelkiego rodzaju krzywdy, obelgi, szkody, które zaszły między mieszczanami bez różnicy wyznania, zakłócenie spokoju w mieście oraz naruszenie przepisów policyjnych wydanych po wkroczeniu Francuzów do Wilna. Podstawowym zadaniem sędziego cyrkulowego było doprowadzenie do ugody między stronami. Jeżeli to się nie udało, sąd wydawał wyrok w sprawie z wyłączeniem jego motywów. Najwyższą karą, jaką sąd mógł orzec w sprawach uczynkowych, była kara pieniężna płacona stronie lub miastu w wysokości 50 złotych, albo kara aresztu na okres trzech dni. Sprawa zagrożona większą sankcją powinna być przekazana do sądu wójtowskiego kryminalnego albo grodzkiego „respective osób”. Egzekucja wyroków należała zasadniczo do policji. Wilno podzielono na sześć cyrkulów, w których w dniu 31 października 1812 roku nominowano sędziami: Wincentego Sawicza, Ignacego Nowickiego, Karola Łapińskiego, Tomasza Korwela, Rudolfa Wolfa i Jana Markowskiego (w kolejności począwszy od cyrkulu pierwszego do szóstego). Posiedzenia sądów miały odbywać się od godziny 8 do 12, a po południu od 13 do 18 w konkretnie wyznaczonych w poszczególnych cyrkulach domach³⁵.

Na podstawie protokołów Komisji można poczynić pewne, aczkolwiek ułamkowe spostrzeżenia na temat ówczesnej praktyki sądów litewskich. Należy przede wszystkim przyjąć, że musiały być one czynne już w pierwszych dniach sierpnia 1812 roku, skoro na posiedzeniu 12 dnia tegoż miesiąca Komisja potwierdziła wyrok śmierci wydany dwa dni wcześniej przez Sąd Główny Kryminalny na niejakiego Skindera i trzech jego synów za kradzież i rabunek z bronią w rękę. Odnośnie skazanego także na śmierć Wincentego

³⁵ «Kurier Litewski» nr 91 z 11 listopada 1812 r.; *Akty, dokumenty...*, s. 243 i n.; J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 245 i n.

Korewy Komisja zdecydowała o zamianie tej kary na dożywotnie więzienie i piętnowanie na czole, z uwagi na to, że udowodniono mu tylko prostą kradzież³⁶.

Wyroki do potwierdzenia przedkładał i opiniował Komisji Komitet Sprawiedliwości. Wydaje się, że sądy nie zawsze stosowały się do obowiązku przekazania dekretów do potwierdzenia, skoro w dniu 5 września Komisja zdecydowała się „przez administracje departamentów” zalecić wszystkim sądom apelacyjnym kryminalnym, aby przysyłały wyroki do Komitetu Sprawiedliwości, który miał przedstawiać je Komisji.

Przykładów tej strony działalności Komisji mamy więcej. W dniu 17 sierpnia Komisja zatwierdziła wyrok „sądu Departamentu 1go Wileńskiego” (z dnia 11 sierpnia), mocą którego Antoni Jurcewicz skazany został na pięć lat więzienia „w turmie wileńskiej z użyciem do robót publicznych”, a także wyrok na niejakiego Zembrzyckiego (i innych), z tą zmianą, że uchylono nawiązkę, którą sąd na wspomnianym Zembrzyckim uprzednio zasądził³⁷. Podobnie 27 sierpnia Komisja potwierdziła wydany zaocznie dekret Sądów Głównych I Departamentu z 17 sierpnia skazujący na karę śmierci Józefa Powłowskiego i Ludwika Blisatusa oraz dekret tegoż sądu z 22 sierpnia skazujący Jankiela Gudielowicza na śmierć przez powieszenie, a także wydany przez ten sam sąd dekret skazujący chłopów: Lenkowicza, Safrana i Jankowskiego na kary więzienia, a ostatniego z wymienionych dodatkowo na sto plag. W tym przypadku wszystkich trzech Komisja złagodziła wymiar kary obniżając go z lat piętnastu do dziesięciu³⁸. 4 września Komisja potwierdziła wyrok sądu apelacyjnego Departamentu Wileńskiego, skazujący na karę cielesną niejakiego Szambera i Pojechejłę, którym udowodniono kradzież i rabunek. Komisja zmie-

³⁶ *1812 mety...*, s. 72. Por. też J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 247, 252. D. NAWROT, *op. cit.*, s. 226 twierdził, że te wyroki dotyczyły spraw sprzed wojny z lat 1810-1811. Wydaje się, że pogląd ten znajduje uzasadnienie również i w tym, że Komisja zastosowała kary dożywocia i piętnowania, a więc sprzeczne z treścią wydanych przez nią „Prawideł”. Sprawę musiano rozpatrywać zatem według dawniejszego prawa.

³⁷ *1812 mety...*, s. 76.

³⁸ Tamże, s. 84.

niła wyrok w ten sposób, że wykluczyła piętnowanie³⁹. Dzień później odnotowano w protokole, że Komisja zatwierdziła wyrok wileńskiego sądu apelacyjnego kryminalnego z 31 sierpnia skazujący Żyda Hirszę Joselowicza na pięć lat więzienia z użyciem do robót publicznych za kradzież⁴⁰. W dwa dni później potwierdzono wyrok tego samego sądu skazujący Jana Iwanowa i Stefana Michajłę na śmierć za kradzież i rabunek z bronią w ręku⁴¹.

Kilka dekretów Komisja zatwierdziła 17 września 1812 roku. Był wśród nich wyrok śmierci wydany przez miński sąd apelacyjny (tj. Sąd Główny Miński) 1 września tegoż roku na „złoczyńców” Dominika i Wojciecha Bujalskich. Równocześnie Komisja zmniejszyła karę orzeczoną w stosunku do Elżbiety Bujalskiej (nie wiemy, jaką) „do sta plag różgami”. Komisja zmieniła również wyrok śmierci wydany 7 września przez ten sam sąd na Jakuba Szpakowskiego, zamieniając karę śmierci na karę piętnastu lat więzienia z użyciem skazanego do robót publicznych. Ciekawe, że Komisja zatwierdziła również wyrok śmierci mińskiego sądu apelacyjnego z 5 września wydany na niejakiego Pietruka i Jakuba Borysionków i innych za zabójstwo. Kara miała być wykonana przez ścięcie, a następnie ćwiartowanie. Protokół stwierdza sucho, że wyrok „we wszystkim aprobowano i do egzekucji przyprowadzić kazano”⁴². 18 września Komisja akceptowała wyrok Sądu Głównego departamentu wileńskiego (z 9 września) nakazujący uwolnienie z aresztu Wincentego Narkiewicza⁴³. Czasami ze skąpego zapisku nie jesteśmy w stanie

³⁹ Tamże, s. 90.

⁴⁰ Tamże, s. 91.

⁴¹ Tamże, s. 92.

⁴² Tamże, s. 100. Była to głośna sprawa zabójców Adama Hłaski, dziedzica wsi Trościanki. Chłopi z tej wsi w odwecie za okrutne ich traktowanie zabili w bestialski sposób swego pana oraz całą jego rodzinę. Sprawę rozpatrywał najpierw sąd ziemski i humeński, a następnie została przeniesiona do Sądu Głównego Mińskiego. W tym ostatnim skazano dziesięciu chłopów na śmierć przez ścięcie, ciała czterech miały być potem poćwiartowane, a sześciu spalone. Wyrok po zatwierdzeniu przez Komisję Rządu wykonano. J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 248 i n.; D. NAWROT, *op. cit.*, s. 226 i n.

⁴³ *1812 mety...*, s. 100.

dowiedzieć się niczego dokładniejszego na temat rodzaju orzeczonej kary oraz tego, za jaki czyn została wymierzona. Protokół wspomina jedynie o całkowitej aprobacie wyroku, jak w przypadku dekretów Sądu Głównego Wileńskiego i Sądu Głównego Mińskiego, które były przedmiotem obrad Komisji 22 września. Na niewiele więcej pozwalają informacje o zmniejszeniu kary cielesnej, zamianie rocznej kary pozbawienia wolności na karę cielesną czy zwolnieniu z więzienia z obowiązkiem zadośćuczynienia⁴⁴.

Przykłady niektórych spraw rozpatrywanych przez Komisję dowodzą, że ta wykazywała się czasami dość daleko posuniętym radykalizmem w odmianie dekretów. Oto karę śmierci orzeczoną przez Sąd Główny Wileński w stosunku do Szymona Audiema zamieniono na pięć lat więzienia i karę cielesną⁴⁵. Podobnie postąpiono w przypadku wyroku Sądu Głównego Mińskiego w stosunku do Jana Fiedorowicza. Orzeczoną karę śmierci zamieniono na karę pięciu lat pozbawienia wolności⁴⁶. Wydaje się natomiast, że kary śmierci orzekane przez sądy za zabójstwo Komisja z zasady zatwierdzała. Tak też było w przypadku Wincentego Łucewicza skazanego za zabicie ojca, Piotra Paszkiewicza skazanego za zabójstwo Dawida Baranowskiego oraz w sprawie Antoniego Citowicza, na którym ciążył wyrok za pozbawienie życia dwóch Żydówek i dziecka⁴⁷. Jak można przekonać się z zapisków protokołu z 16 listopada, zamiana kary wynikała czasem ze względów czysto praktycznych. Otóż Komisja Rządu zatwierdziła wyrok wydany na szlachcica Wincentego Gruzewskiego przez Sąd Główny Wileński, który to dekret opiewał na dwanaście tygodni więzy dolnej, ale w związku z tym, że ta „teraz się nie znajduje”, zarządził odbycie kary więzienia „u św. Ignacego na miejsce więzy fundowej”⁴⁸.

⁴⁴ Tamże, s. 104, 105, 114, 152.

⁴⁵ Tamże, s. 105.

⁴⁶ Tamże, s. 144.

⁴⁷ Tamże, s. 113.

⁴⁸ Tamże, s. 154.

Jak wynika z podanych przykładów, sądy w myśl przyjętej przez Komisję ustawy rzeczywiście podjęły działalność i orzekały w sprawach karnych. Nie ma natomiast w protokołach śladów wskazujących na to, że udało się także uruchomić sądownictwo cywilne⁴⁹. Przeciwnie – znajdujemy wzmianki, że postanowiony wspomnianą ustawą stan czasowego zawieszenia sądownictwa cywilnego utrzymywał się. 20 sierpnia 1812 roku Komisja udzieliła odpowiedzi plenipotentowi księcia Dominika Radziwiłła, że „interes, w którym podał prośbę, będąc z rodzaju sądowniczego, oczekiwać z nim powinien otworzenia Trybunałów Cywilnych”. W tym samym duchu Komisja odpowiedziała niejakiemu Hessenowi, dawnemu pułkownikowi wojsk rosyjskich, którego bliżej nam nieznana prośba dotyczyła dóbr Mosty⁵⁰. Dzień później Komisja na przedstawienie Komitetu Sprawiedliwości wydała rezolucję na prośbę hrabiego Stanisława Judyckiego, który za pośrednictwem plenipotenty prosił o przyspieszenie eksdywizji swego majątku między swych wierzycieli, „odsyłając go do czasu otworzenia sądów cywilnych, ustawą swoją o sądownictwach w artykule 16 do późniejszego terminu odłożonego”⁵¹. Zdaje się, że w tej samej sprawie Judyckiego Komisja 27 października odpowiedziała jego plenipotentom, aby czekali cierpliwie na otwarciu sądów eksdywizorskich⁵².

Można uznać, że zapytania i prośby w podobnych sprawach mnożyły się nadal skoro 14 września Komisja, stosując się do opinii Komitetu Sprawiedliwości, odpowiedziała administracji departamentu wileńskiego, że w związku z tym, iż „wszystkie cywilne sprawy rezolucją Komisji Rządowej pod dniem 29 lipca do dalszego urzędzenia zatrzymane zostały, zatem i dekrety tego rodzaju aż do tego czasu egzekwowanymi być nie mogą”. Mając zaś na uwadze fakt, że do Komisji wpływały zapytania o tę samą kwestię (wspomniano o podobnym pytaniu skierowanym „od grodu ludzkiego”) postanowiono powyższą

⁴⁹ J. IWASZKIEWICZ, *Litwa w roku...*, s. 244, 247; D. NAWROT, *op. cit.*, s. 471.

⁵⁰ *1812 mety...*, s. 79.

⁵¹ Tamże, s. 80.

⁵² Tamże, s. 131.

odpowiedź udzieloną administracji departamentu wileńskiego rozciągnąć „do wszystkich czterech departamentów”⁵³.

W kontekście wymiaru sprawiedliwości na Litwie w 1812 roku dość tajemniczo jawi się zapowiedź Komisji o oddawaniu „do oddzielnego na to sądu” tych podprefektów, którzy nie dość gorliwie wypełniają swoje obowiązki, a w szczególności opóźniają się z nadsyłaniem wymaganych raportów. Tym samym grożono obywatelom za „niespieszne wykonywanie rozkazów rządowych”⁵⁴. Niestety, nie wiadomo, przed jakim to sądem mianoby realizować tę odpowiedzialność urzędników i obywateli. Mamy ślad, że za nieposłuszeństwo „władzy legalnej” Komisja na podstawie przedłożeń administracji departamentu wileńskiego oraz raportu podprefekta oszmiańskiego oddała pod sąd grodzki Felicjana Bieńkuńskiego, ale w sprawie tej jest dodatkowo istotny, jak się wydaje, element, a mianowicie wspomnianemu szlachcicowi zarzucono też gwałt na osobie Szymona Butorowicza⁵⁵.

Charakterem różni się od innych sprawa niejakiego Popławskiego, który skarżył się na podprefekta powiatu lidzkiego. Niestety, nie wiemy, co Popławski zarzucał urzędnikowi, ale Komisja w dniu 11 września postanowiła tę sprawę przekazać do „właściwego sądu”, a decyzję podprefekta zawiesić jako nielegalną⁵⁶.

W świetle protokołów jawi się (słabo zresztą się rysująca) inna funkcja Komisji. Polegała ona na instruowaniu sądów co do zagadnień proceduralnych, które budziły ich wątpliwości. I tak, zgodnie z opinią Komitetu Sprawiedliwości, Komisja odpowiedziała sądowi grodzkiemu powiatu upickiego, że „sądy te mocne są przeznaczać powtórne egzamina i śledztwa, jeżeli pierwsze mianowicie w dziełach od podprefektów sobie przysyłanych, znajdują być niedostatecznymi”⁵⁷.

⁵³ Tamże, s. 97.

⁵⁴ Tamże, s. 80, 143 (protokoły z 22 sierpnia i 6 listopada).

⁵⁵ Tamże, s. 98.

⁵⁶ Tamże, s. 95.

⁵⁷ Tamże, s. 114.

Jako posunięcie jednoznacznie zmierzające do wywrócenia porządków rosyjskich i powrotu do dawnych stosunków należy postrzegać decyzję Komitetu Oświecenia i Religii o przywróceniu kalendarza gregoriańskiego, o czym wzmiankuje protokół z posiedzenia z dnia 5 sierpnia⁵⁸. W tym kontekście wypada nadmienić, że pierwsze rozporządzenia władz rosyjskich wydawane tuż po ogłoszeniu kolejnych rozbiorów zawierały zalecenia, aby akty sądowe datować według kalendarza juliańskiego⁵⁹. Decyzja o powrocie do „rzymskiego kalendarza” miała zatem z pewnością, oprócz oczywistych konsekwencji praktycznych, także wymiar głębszy, symboliczny – zwiastujący odmianę narzuconych przez zaborcę porządków.

Wydaje się, że to samo znaczenie należy przypisywać dążeniu Komisji do wprowadzenia nowego wzoru papieru stemplowego. To samo zresztą próbowali robić w pierwszych rozporządzeniach wydawanych dla anektowanych przez siebie prowincji Rzeczypospolitej Rosjanie⁶⁰. Komisja wstępnie rozpatrywała związane z tym kwestie wraz z projektem podatku od sprzedaży nieruchomości na posiedzeniu w dniu 3 sierpnia. Przygotowanie ustawy w tej materii zlecono Komitetowi Finansów. Dwa dni później Komisja podjęła stosowne decyzje, natomiast już 7 sierpnia protokół stwierdza fakt posłania uchwalonej ustawy o papierze stemplowym i jego cenie, o opłatach kancelaryjnych, o procencie pobieranym od sprzedaży dóbr nieruchomych i ewaluacji miedzianej monety rosyjskiej do czterech departamentów w celu wykonania⁶¹. Z treści protokołów wynika, że Komisja udzielała też odpowiedzi na zapytania kierowane do niej w tych kwestiach przez niższe organy administracji⁶².

Pewne podobieństwa do przepisów rosyjskich wykazują zalecenia skierowane przez Komisję do administracji departamentowych, aby strzegły, żeby nikt nie przemieszczał się (nawet w obrębie parafii) bez

⁵⁸ Tamże, s. 66.

⁵⁹ S. GODEK, *III Statut litewski...*, s. 340, 344 i n., 352, 382.

⁶⁰ Tamże, s. 341, 408, 436 i n., 464, 638 i n., 640 i n., 642.

⁶¹ *1812 mety...*, s. 65 i n., 68. Por. też «Kurier Litewski» nr 66 z 21 sierpnia 1812 r.

⁶² *1812 mety...*, s. 74, gdzie wzmianka o wątpliwościach administracji białostockiej w kwestii m.in. papieru stemplowego.

„paszportu lub przyzwoitego świadectwa zwierzchności domowych, cyrkulowych lub powiatowych”. Zgodnie z tym zaleceniem nikt nie powinien przyjmować na nocleg człowieka nieposiadającego paszportu lub świadectwa. Za złamanie zakazu grożono gospodarzowi domu karą pieniężną (osiem złotych). Gdyby ten złamał zakaz powtórnie, karę podwajano, a gdyby postąpił wbrew niemu po raz trzeci – narażał się na karę tygodniowego więzienia z użyciem do robót publicznych⁶³.

THE LAW AND THE COURTS IN LITHUANIA IN 1812
IN THE LIGHT OF THE OFFICIAL JOURNAL OF THE ACTIVITIES
OF THE PROVISIONAL GOVERNMENT OF LITHUANIA

Summary

At the very beginning of his Russian campaign of 1812 Napoleon created a somewhat complicated structure for the new administration of Lithuania. A key element in it was the Commission of the Provisional Government of Lithuania, a surrogate Lithuanian government. Virgilijus Pugačiauskas has recently published the Commission's official journal, *Dziennik czynności Komisji Tymczasowego Rządu Litwy*, for the period from 2 July 1812 to 30 July 1813 from the manuscript. In the light of this invaluable resource, we can see the Commission's efforts to build a new administration and revenue services, create a Lithuanian army, and ensure supplies for Napoleon's forces. One of the important tasks undertaken by the Commission was to restore the judiciary, which had been disorganised by the war, and to ensure the normal administration of justice and the restoration of full power to the Statute of Lithuania, which had been in use under the Polish-Lithuanian Commonwealth and had already been partially supplanted by Russian law following the Partitions of Poland-Lithuania. An act which was of fundamental importance in this respect was the institution of a set of regulations for the judiciary

⁶³ *1812 metų...*, s. 126. Por. też S. GODEK, *III Statut litewski...*, s. 456 i n., 691.

Prawidła dla sądownictwa, adopted by the Commission on 29 July, 1812. Under this act the courts were temporarily to resume their activities only in criminal cases, on the grounds of Lithuanian law and using Polish as the official language. The Commission reserved the right to approve death sentences and – as may be seen from the minutes – actually used this power. The contents of the protocols indicate that the courts actually resumed operations in early August 1812. In October 1812 the Commission adopted a measure on the new organisation of the Vilnius municipal courts.

Słowa kluczowe: Napoleon i Litwa, władze, wymiar sprawiedliwości

Key words: Napoleon and Lithuania, authorities, justice